

Problém komplexného¹ poznania v konfrontácii s pozitivizmom podľa Vladimíra Sergejeviča Solovjova

Gašpar Fronc

Motto:

Nemívajú to učení lidé snadné. Čím více studují, tím více poznávají, že málo vědí. Ale to málo, co vědí, je pro ostatní tak mnoho, že se s učenými pány nemohou domluvit.

(T. Špidlík: *Profesor Ulipispirus a jiné pohádky*. Refugium, Velehrad 2000)

Viem, že nič neviem.

(Sokrates)

Čím viac človek pozná, tým viac sa mu odkrývajú úžasné nepoznané obzory a zisťuje, ako málo je vlastne toho, čo sme schopní naozaj poznať. Toto je moment, ktorý musí viesť úprimne hľadajúceho k pokore.

Čo vlastne vieme? Akú hodnotu má naše poznanie a ako vlastne súvisí s realitou? Otázka poznania patrila vždy medzi základné filozofické otázky – a to nielen preto, že je z teoretického hľadiska dôležitá, zaujímavá a lákavá, ale aj pre jej podstatné praktické dôsledky. Spor o tom, či má byť základom filozofie epistemológia alebo metafyzika, je závažnou otázkou pre celé generácie mysliteľov.

Naša dnešná situácia ja už podstatne odlišná napríklad od tej na počiatku gréckej filozofie. Vtedy a ešte po mnohé stáročia neskôr bol súhrn poznatkov ľudstva v jednotlivých oblastiach taký, že nebolo ťažké byť polyhistorom. Jeden človek mohol byť odborníkom v takmer všetkých oblastiach poznania, mohol poznať detaily a zároveň mať potrebný nadhľad. Naproti tomu dnes pokročila špecializácia v jednotlivých odboroch všetkých typov vedeckého poznania natoľko, že je ľahké stratiť súvislosť medzi jednotlivými úzkymi pohľadmi na realitu. Všetci zrejme poznáme položartovné vyjadrenia o tom, že dnes môže človek vedieť o „všetkom“ – „nič“, alebo „všetko“ – o „ničom“.

Pri určitej dávke zjednodušenia by sme mohli hovoriť o dvoch typoch myslenia – západnom, ktoré je skôr analytické a sústreďuje sa na detaily, a východnom, ktoré je skôr syntetické a hľadá obrazné vyjadrenie celku.

V teológii sa to prejavuje napríklad v rozprávaní o Bohu. Môžeme hovoriť o mnohých jeho atribútoch a môže to byť zmysluplná a užitočná úvaha, ale ani jeden atribút, ani ich súhrn nám nevyjadria Božiu

¹ Ako „komplexné poznanie“ sa tu prekladá ruský termín „ceľnoje znanie“, ktorému by asi lepšie zodpovedal zaužívaný názov „integrálne poznanie“. (*poznámka J. Komorovského*)

podstatu, ktorá je tak jednoduchá, že je našim jazykom nevysloviteľná. Vždy ostaneme odkázaní len na jednotlivé atribúty.

Vo fyzike môžeme vidieť určitú vzdialenú analógiu v hľadaní „*teórie všetkého*“, ktoré, keď odhliadneme od jej základného fyzikálneho významu, môžeme vnímať tiež ako jeden z pokusov o transcendovanie množstva aspektov a hľadanie komplexného poznania.

O tom, že ani pre Solovjova táto téma nie je len prázdnu teóriou, svedčí skutočnosť, že svoje dielo *Filosofické základy komplexného poznania* začína úvahou o otázke zmyslu ľudskej existencie², ktorú predstavuje ako prvotnú otázku každej filozofie. Táto otázka má dva rozmery – jednak sa týka každého osobne, zároveň je to aj téma, týkajúca sa celého ľudstva. Správne riešenie otázky poznania a jeho vzťahu ku skutočnosti je nevyhnutným predpokladom správneho usporiadania ľudskej spoločnosti.

Ako človeka – jednotlivca, tak aj celé ľudstvo sa snaží vnímať celostne – ako jeden organizmus, v ktorom síce jednotlivé časti majú rôzne funkcie, ale všetko je nasmerované (alebo aspoň malo by byť) k prospechu celku, iba tak to má zmysel. To je jeden zo základných dôvodov, pre ktoré Solovjov hľadá komplexné riešenie otázky poznania v súvislosti s ľudským konaním a s usporiadaním spoločnosti.

Komplexný pohľad na tieto súvislosti podáva v nasledujúcej tabuľke³:

	sféra tvorby	sféra poznania	sféra praktickej činnosti
subjektívny základ	cit	myslenie	vôľa
objektívny princíp	krása	pravda	blaho (dobro)
absolútna	mystika	teológia	cirkev (duchovné spoločenstvo)
ÚROVEŇ formálna	krásne umenie	abstraktná filozofia	štát (politická spoločnosť)
materiálna	technické umenie	pozitívna veda	„zemstvo“ (ekonomická)

Svoju snahu formulovať zásady komplexného poznania vníma Solovjov ako nezlučiteľnú⁴ s teóriou Augusta Comta o troch štádiách vo vý-

² Vladimír Solovjov: *Filosofické základy komplexného viedění*. Refugium, Velehrad 2001, s. 14

³ Vladimír Solovjov: *Filosofické základy komplexného viedění*. s. 31

⁴ V roku 1898 pri príležitosti stého výročia narodenia A. Comta Peterburská filozofická spoločnosť usporiadala prednášku V. Solovjova na tému: „Idea človečenstva u Augusta Comta“, v ktorej filozof nezmenil svoj negatívny postoj k pozitivizmu, ale uznal ho ako protiklad k vulgárnemu materializmu. Bez ohľadu na Comtov ateizmus jeho idea všeobecného človečenstva harmonizovala s učením V. Solovjova o Sofii, Božej múdrosti. Comtovo všeobecné človečenstvo sa u Solovjova prekrýva s jeho učením o bohočlovečenstve. (*poznámka J. Komorovského*)

voji myslenia ľudstva. Táto teória tvorí, ako vo svojej kritike Solovjov výstižne poznamenáva, „*hlavný, možno jediný základ pozitivistického systému*“⁵. Systému, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil vývoj západného myslenia v 19. a 20. storočí. Pozitivismus Augusta Comta so svojím absolutizovaním poznatkov z vonkajšej zmyslovej skúsenosti ovplyvnil ideológiu marxizmu a scientizmu a cez tzv. druhý a najmä tretí pozitivismus (empiriokriticizmus a logický pozitivismus) tiež v súčasnosti významný prúd analytickej filozofie⁶.

Comte sformuloval teóriu, podľa ktorej ľudstvo v prvom období vývoja myslenia všetku skutočnosť vysvetľuje teologicky, čiže sa opiera o vymyslené konštrukcie, ktoré vyhlasuje za nadprirodzené. Potom nasleduje štádium metafyzické, v ktorom ľudia všetko vysvetľujú pomocou svojich vlastných abstrakcií. Pod pojmom metafyzika môžeme u Comta chápať všetku filozofiu, ktorá nie je pozitivistická. Až napokon prichádza pozitívne a či pozitivistické obdobie, v ktorom sa všetko konečne vysvetľuje vedecky, čiže výlučne na základe toho, čo je pozitívne vo vonkajšej zmyslovej skúsenosti. Všetko ostatné je totiž neskutocné, a teda nemá zmysel sa tým vôbec zaoberať. Pozitivisticky chápaná veda je teda v priamom protiklade k teologickému a metafyzickému mysleniu, ktoré prevyšuje a v hegelovskom zmysle dialekticky zruší. Príchodom pozitívnej vedy sa teda náboženstvo a metafyzika stávajú nadbytočnými, ba dokonca sú vnímané ako brzda ďalšieho pokroku v myslení, a preto sa s nimi treba radikálne vysporiadať.

Solovjov naproti tomu teológiu, filozofiu a vedu vníma ako tri rôzne pohľady na realitu, ktoré si navzájom nekonkurujú, ale majú sa dopĺňať a vytvoriť vo vzájomnej jednote komplexný obraz skutočnosti v našom poznaní a zároveň ponúknuť komplexný návod pre ľudskú tvorbu aj usporiadanie ľudskej spoločnosti. Dokonca ani jeden z nich sotva ostane vytrhnutý z kontextu ostatných dvoch, nemôže byť v súlade s komplexnou pravdou⁷.

Na počiatku boli teológia, filozofia a veda zlúčené v jednom nedokonalom celku poznania ako jeho tri rôzne úrovne. Spojená bola mystika, krásne aj technické umenie. Neraz bol ten istý človek v jednej osobe teológ, filozof a vedec, v jednej osobe kňaz, vodca a hospodár. Až kresťanstvo oddelilo sacrum od profanum, a tým zlikvidovalo vonkajšiu nedokonalú jednotu a prinieslo pravú slobodu⁸.

⁵ Vladimír Solovjov: *Krise západní filosofie. (Proti pozitivistům)*. Refugium, Velehrad 2001, s. 174

⁶ Stojí za povšimnutie, že práve cez niektoré prúdy v súčasnej analytickej filozofii sa pomyslený oblúk uzatvára návratom k témam metafyziky, ktorú Comte tak radikálne zavrhol a jej problémy Carnap označil za zmysluprázdne. (porov. napr. zborník *Metafyzika v filozofii analitycznej*. red. Tadeusz Szubka, TN KUL, Lublin 1995.)

⁷ Vladimír Solovjov: *Filosofické základy komplexního vědění*. s. 64

⁸ ibidem s. 35

Solovjov tiež hovorí o troch štádiách vo vývoji ľudského myslenia, ale chápe ich v inom zmysle. V prvom štádiu sú všetky tri pohľady (úrovne) spojené a podriadené akejsi absolútnej úrovni, ktorá ich pohlcuje a neumožňuje samostatný rozvoj. V druhom štádiu sa snažia o osamostatnenie aj za tú cenu, že sa budú stavať proti sebe. Až v treťom štádiu, keď sa ujasnia vzájomné súvislosti, môžu tieto tri pohľady vytvoriť novú jednotu a v plnej slobode vytvárať komplexný pohľad ako v oblasti teoretickej, tak aj v praktickej.

Ako sa dá vytvoriť takáto jednotu teológie, filozofie a empirickej vedy, jednotu, pre ktorú má Solovjov termín *slobodná teozofia*? Bežne sa rozlišujú dva druhy filozofie. Prvá je tzv. školská filozofia, ktorá je často vnímaná ako teória = len teória, ktorá má len málo alebo vôbec nič spoločné so životom. Druhá je praktická filozofia, týka sa života, rieši jeho praktické problémy. Ale ktorá je potom tá pravá, keď každá z nich dokonca aj pravdu chápe inak?

V tzv. školskej filozofii západnej tradície svojej doby rozlišuje Solovjov dva základné typy. Prvá je filozofia *empirická*, naturalistická. Jej objektom je okolitý svet, príroda vnímaná zmyslami, v nej najmä „atómy“ a „sily“. Dôsledný empirizmus však napokon nevyhnutne speje ku skepticizmu, ako to výrazne ukazuje napríklad smerovanie filozofie Davida Huma. Zakladateľ britského pozitivizmu, John Stuart Mill, keď chce vysvetliť realitu vychádzajúc výlučne zo skúsenosti, je napokon nútený oprieť sa o predpoklad uniformity priebehu celej prírody, čím vlastne paradoxne prekročil empirický rámec. Sotva z nejakého pozorovania odvodíme vzťah, ktorý chceme považovať za zákon, dostávame sa už do oblasti špekulatívnej filozofie. Empirizmus teda umožňuje len poznanie javov, nie ich vysvetlenie. A jav je protikladom súcna v sebe. Nejestvuje sám, len vo vzťahu k vnímajúcemu subjektu. K realite sa teda nedostaneme, poznávame len obsah vlastného vedomia.

Tým vlastne prechádzame k druhému typu – k filozofii *idealistickej*⁹, ktorý je podľa Solovjova vo vzťahu k spôsobu poznania čistým racionalizmom¹⁰. Podľa neho je pravým súcnom to, čo sa dá poznať čistým rozumom. Sú to teda všeobecné pojmy bez konkrétneho obsahu. Teda v konečnom dôsledku *nič*. Paradoxom, na ktorý Solovjov upozornil¹¹, je, že dôsledný empirizmus vedie k popretiu vonkajšieho sveta, prírody, ktorá mala byť jeho hlavným predmetom a naopak dôsledný idealizmus vedie k popretiu poznávajúceho subjektu a čistého myslenia, ktoré malo byť spôsobom poznania sveta. S týmito smermi

⁹ Nedajme sa pomýliť prevažne marxistickým používaním tohto termínu v pozmenenom význame. Marxisti, vychádzajúc z postulátu, že okrem matérie nič iné neexistuje, delia všetku filozofiu na materialistickú a idealistickú a toto zavádzajúce delenie u mnohých pod vplyvom niekdajšej „jedinej dovolenej filozofie“ pretrváva.

¹⁰ Vladimír Solovjov: *Filosofické základy komplexného viedění*. s. 79

¹¹ Akoby vytyčil neskoršie problémy v Husserlovom systéme.

sa rúca celá abstraktná školská filozofia, ktorej sú empirizmus a idealizmus protipólmi¹².

Tu vzniká miesto pre zavŕšenie procesu, o ktorom hovorí Solovjov, miesto pre tretí typ filozofie, ktorý umožní to potrebné spojenie rôznych aspektov, ktoré ponúkajú teológia, metafyzika a empirická veda. Túto filozofiu Solovjov nazýva *mystická* a jedine ona je podľa neho názaj realistickejšia. Jej predmetom nie je svet javov, ktoré sú predmetom našich pocitov, ani svet ideí, ktoré sú predmetom nášho myslenia¹³, ale realita so svojimi vnútornými vzťahmi. Je to pravé súcno, ktoré prináša vonkajšiemu svetu jeho *realnosť* a mysleniu jeho *ideálny obsah*. Až tu sa filozofia môže stať skutočnou láskou k pravde. Pravda totiž „*nespočívá v logickej forme poznania, ani v jeho empirickom obsahu*“¹⁴. Presahuje jedno i druhé. Pravdu chápe Solovjov vždy v spojitosti s dobrom a krásou. Spája tak aspekt teoretický, praktický aj estetický. Právě poznanie pravdy je realizácia dobra a zmyslu pre krásu. Môžeme v tom vidieť aok tri hlavné časti filozofie u Aristotela, tak aj scholastické transcendentálne atribúty bytia. Kritériom pravdy je vzájomné prenikanie hmoty a ducha, lebo „*hmota je chrámom ducha*“. Pravda nie je ani vo svete, ani v nás, ale v transcendentálnej realite – je preto prístupná mystickému poznaniu. Mystická filozofia je tá, ktorá môže ponúknuť univerzálnu syntézu teológie, filozofickej metafyziky a pozitívnej vedy.

Pozitivismus absolutizuje len poslednú z nich, a tým sa sám diskvalifikuje a stavia do polohy čiastkového pohľadu bez možnosti pochopiť súvislosti. Náboženstvo a metafyziku môže odmietať len preto, že nepochopil ich obsah¹⁵. Odmieta ich ako snahu prekročiť to, čo je empiricky dané a ponúknuť nepodmienený náhľad na svet, ale sám toto odmietnutie ponúka ako niečo nepodmienené, čím sa spreneveruje svojej vlastnej metóde a stráca zmysel aj pre pozitívnu vedu.

Otázku komplexného poznania u Solovjova treba chápať v kontexte jeho ostatných názorov aj praktického života. Idea všejednoty bola hybnou silou mnohých jeho aktivít. Môžeme tu vidieť obdobu zjednocujúcich snáh v rôznych oblastiach u Leibniza aj paralely s myslením Teilharda de Chardin¹⁶. Veľa sa napríklad diskutuje o jeho prestúpení na katolicizmus¹⁷ a zaujímavý je komentár, že nakoľko nevidel mož-

¹² Vladimír Solovjov: *Filosofické základy komplexného viedění*. s. 81

¹³ *ibidem* s. 83

¹⁴ *ibidem* s. 82

¹⁵ Vladimír Solovjov: *Krize západní filosofie*. s. 19

¹⁶ K porovnaniu myslenia Solovjova a Teilharda de Chardin pozri: *Zlatica Plašienková: Videnie sveta vo filozofii Vladimíra Solovjova a Teilharda de Chardin. in: Kresťanská spoločnosť a kultúra vo filozofii Vladimíra Sergejeviča Solovjova. Košice 2003.*

¹⁷ K tomuto problému napr.: *Ján Mastiliak: Bol Vladimír Solovjov katolíkom? in: Ján Mastiliak: Etika Božieho kráľovstva. Výber z diela. LÚČ, Bratislava 2003.*

nosť blízkeho zjednotenia západnej a východnej Cirkvi, chcel ich zjednotiť aspoň v sebe¹⁸.

V dnešnej situácii sme pri poznávaní sveta odkázaní na množstvo čiastkových pohľadov. Len tak sa dá ísť v každom odbore do hĺbky a zaistiť pokrok a rozvoj poznania. Keď však atomizujeme poznanie, strácajú sa súvislosti. Pápež Ján Pavol II. často v príhovoroch k členom akademických obcí univerzít, najmä katolíckych univerzít, zdôrazňuje, že práve univerzita má byť nielen vzdelávacou a vedeckou inštitúciou, ale práve preto, že sa na jej pôde stretávajú rôzne vedné odbory z oblastí prírodných, spoločenských a teologických vied, má poskytnúť členom akademickej obce priestor na odbornú diskusiu medzi rôznymi odborníkmi a zároveň na ich vzájomné ľudské stretnutia. Len vtedy sa objaví šanca získať nadhľad, nájsť niečo „komplexné“.

Mgr. Gašpar Fronc, Katedra filozofie, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského. Venuje sa predovšetkým otázkam filozofickej antropológie a etiky a filozofii prírody.

¹⁸ Ján Komorovský: Stretnutie kresťanstva a židovstva v diele Vladimíra Sergejeviča Solovjova. in: V. S. Solovjov: Listy Fajvelovi Bencilovičovi Gecovi. SNM – Múzeum židovskej kultúry, Bratislava 1996. s. 56